

τεύχος
16
2015

εκπαίδευση & θέατρο

Περιοδική έκδοση για την προώθηση του θεάτρου,
του Εκπαιδευτικού Δράματος, του θεατρικού παιχνιδιού
και των άλλων παραστατικών τεχνών στην εκπαίδευση

ISSN 1109-821X

 Πανελλήνιο Δίκτυο για το
θέατρο στην Εκπαίδευση
μέλος του Διεθνούς Οργανισμού για το Θέατρο στην Εκπαίδευση (IDEA)

Γλωσσάρι του Θεάτρου του Καταπιεσμένου

Χριστίνα Ζώνιου

i

Το άρθρο αυτό είναι προσβάσιμο μέσω της ιστοσελίδας: www.TheatroEdu.gr
Εκδότης: Πανελλήνιο Δίκτυο για το Θέατρο στην Εκπαίδευση
Πα παραγγελίες σε έντυπη μορφή όλων των βιβλίων: info@theatroedu.gr

ΔΙΑΒΑΣΤΕ ΤΟ ΑΡΘΡΟ ΠΑΡΑΚΑΤΩ

Το άρθρο αυτό μπορεί να χρησιμοποιηθεί για έρευνα, διδασκαλία
και προσωπική μελέτη. Επιτρέπεται η αναδημοσίευση μετά από άδεια του εκδότη.

Γλωσσάρι ΤΟΥ Θεάτρου ΤΟΥ Καταπιεσμένου Επιμ. Χριστίνα Ζώνιου

Βασικές έννοιες του Θ.τ.Κ.

Θέατρο του Καταπιεσμένου (Θ.τ.Κ.)¹ (Theatre of the Oppressed): θεωρία και πρακτική του πολιτικού, κοινωνικού, ακτιβιστικού, παιδαγωγικού θεάτρου που ανέπτυξε ο Αουγκούστο Μποάλ, υπό την επιρροή του κινήματος του κριτικού γραμματισμού ενηλίκων και της παιδαγωγικής του καταπιεσμένου του Πάουλο Φρέιρε στις δεκαετίες '60 και '70. Όρος ομπρέλα ενός συστήματος θεατρικών παιχνιδιών, ασκήσεων, τεχνικών, παραστατικών ειδών που ξεετάζουν, αποδομούν και ανατρέπουν τη δυναμική της καταπίεσης υπέρ των καταπιεσμένων ομάδων στη σκηνή, με στόχο τον κοινωνικό μετασχηματισμό στην πραγματικότητα. Το Θ.τ.Κ. είναι χώρος πρόβας, πεδίο δοκιμών και εξάσκησης για την απελευθέρωση (liberation).

Διάλογος (dialogue): Μία από τις βασικές αρχές των λειτουργιών του Θ.τ.Κ. Είναι η ελεύθερη ανταλλαγή ιδεών με τους άλλους, ως άτομα ή ως ομάδες, η δυνατότητα να συμμετέχει κανείς στην ανθρώπινη κοινωνία ως ίσος, να σεβεται την ετερότητα και να γίνεται σεβαστός.

Καταπίεση (oppression): Ο Πάουλο Φρέιρε και ο Αουγκούστο Μποάλ ορίζουν την καταπίεση ως εκείνη την άδικη κοινωνική κατάσταση κατά την οποία, εξαιτίας μιας ανισορροπίας ισχύος και ενός συνδυασμού προκαταλήψεων, προνομίων, θεσμικής εξουσίας, η δυνατότητα για διάλογο αντικαθίσταται από το μονόλογο του καταπιεστή, με αποτέλεσμα το καταπιεσμένο άτομο να μη δύναται να πραγματοποιήσει αυτό που έχει ανάγκη και επιθυμεί.

Κριτική συνειδητοποίηση (conscientizaçao): Όρος των Πάουλο Φρέιρε και Αουγκούστο Μποάλ και στόχος της πρακτικής τους. Είναι η παιδαγωγική διαδικασία ανάπτυξης της κριτικής επίγνωσης της οικείας κοινωνικής πραγματικότητας μέσω της μάθησης και της πράξης (ο όρος *praxis* εμπερικλείει την ενήμερη δράση και τον αναστοχασμό πάνω σε αυτή), με στόχο την αποκάλυψη της κοινωνικής δομής των προβλημάτων, των κοινωνικών μύθων και τη λειτουργία της κυρίαρχης ιδεολογίας.

Άσκησις (ascesis): Η έννοια της Άσκησις κατά τον Μποάλ (που χρησιμοποιεί την ελληνική λέξη) σημαίνει τη μαιευτική διαδικασία που ακολουθεί ο Εμφυχωτής/τρια, για να οδηγήσει τους θεατές-ηθοποιούς σε μια παράσταση Θ.τ.Κ. να συνειδητοποιήσουν κριτικά τα αίτια μιας ατομικής καταπίεσης και να την ανάγουν στο ευρύτερο κοινωνικό επίπεδο, συνδέοντάς την με κοινωνικά προβλήματα, σχέσεις εξουσίας και την κοινωνική δομή, προκειμένου οι λύσεις και οι στρατηγικές που προτείνονται να λαμβάνουν υπόψη τους το κοινωνικό μακροεπίπεδο και να μην περιορίζονται στο μικροεπίπεδο της παρουσιαζόμενης σύγκρουσης. Είναι η ανέλιξη από το ατομικό στο συλλογικό/κοινωνικό.

Αισθητικός χώρος (aesthetic space): Πυρήνας του θεάτρου για τον Μποάλ είναι ο «αισθητικός χώρος», ο θεατρικός χώρος, ο οποίος χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερες ιδιότητες που τον καθιστούν ικανό να παράγει γνώση για τον κόσμο και για τον εαυτό. Είναι ένας χώρος διχοτομημένος, τηλε-μικροσκοπικός, εύπλαστος. Στον αισθητικό χώρο δρα ο άνθρωπος στην ολότητά του: νους, σώμα, συναίσθημα και μπορεί να ερευνήσει τις δυνατότητες μιας αντίστοιχα ολιστικής αλλαγής.

Ενδιαμεσότητα (metaxis): Η κατάσταση στην οποία βρίσκεται ο θεατής-ηθοποιός του Θ.τ.Κ. μεταξύ του πραγματικού και του δραματικού / αισθητικού κόσμου και μεταξύ του είναι και του εν δυνάμει.

Τεχνικές – Παραστατικά είδη

Θέατρο Εφημερίδα (Newspaper Theatre): Είναι ένα από τα πρώτα είδη του Θ.τ.Κ. Ένα σύστημα 12 τεχνικών για τη δημιουργία θεατρικών σκηνών με τη χρήση άρθρων εφημερίδων, ειδήσεις των ΜΜΕ και άλλων τεκμηρίων με στόχο την αποκάλυψη της κυρίαρχης ιδεολογίας και της χειραγώγησης.

Θέατρο Εικόνων² (Image Theatre): Το Θέατρο Εικόνων είναι μια σειρά τεχνικών, μια βασική για το Θ.τ.Κ. μέθοδος, που επικεντρώνει την προσοχή της στη γλώσσα

¹ Ακολουθούμε τον πρωτότυπο όρο στα πορτογαλικά Teatro do Oprimido και γι' αυτό δεν επιλέγουμε τη μετάφραση «Θέατρο των Καταπιεσμένων» ή «των Καταπιεζόμενων», που έχει χρησιμοποιηθεί αλλού εκκινώντας από τον αγγλικό όρο.

² Δεν επιλέγουμε συνειδητά «Θέατρο Εικόνας» ή «Εικόνας» που θα ήταν πιο σωστό λόγω της παραστατικότητας του πληθυντικού.

του σώματος, στις σχέσεις εξουσίας και πώς αυτές μεταφράζονται σε στάσεις και θέσεις στο χώρο. Το Θέατρο Εικόνων χρησιμοποιεί τις παγωμένες εικόνες των σωμάτων (αλλιώς δυναμικές εικόνες, ομαδικά γλυπτά ή *tablauxvivants*), για να οδηγήσει στην έκφραση συναισθημάτων, εννοιών, θεωρήσεων της πραγματικότητας και να επιτρέψει τη μη λεκτική αντιπαράθεση της ομάδας ως προς τις συγκρούσεις και τις καταπίεσεις που την αφορούν. Οι εικόνες μπορούν να συγκριθούν, να ερμηνευθούν, να ζωντανέψουν, να εμπλουτιστούν με χειρονομίες, αντικείμενα και ήχους μέσω της διαδικασίας της *δυναμοποίησης (dynamization)*. Όπως και στο Θέατρο Φόρουμ, οι θεατές-ηθοποιοί (*spect-actors*) μπορούν να αντικαταστήσουν κάποιο πρόσωπο της εικόνας ή ως γλύπτες να αλλάξουν τη στάση των προσώπων, αλλάζοντας έτσι και τις καταστάσεις που παριστάνονται.

Θέατρο Φόρουμ³ (Forum Theatre): Παράσταση που στο πρώτο μέρος της παρουσιάζει μια σκηνή, τη λεγόμενη **σκηνή πρότυπο (model)**, που δείχνει αναγκαστικά μια κατάσταση καταπίεσης όπου ο **Πρωταγωνιστής** δεν γνωρίζει πώς να την αντιμετωπίσει και αποτυγχάνει. Στο δεύτερο μέρος της οι **Θεατές-ηθοποιοί** προσκαλούνται να αντικαταστήσουν τον Πρωταγωνιστή και να δοκιμάσουν όλες τις πιθανές λύσεις, ιδέες και στρατηγικές στη σκηνή για την αλλαγή της καταπιεστικής πραγματικότητας.

Αόρατο Θέατρο (Invisible Theatre): Το αόρατο θέατρο είναι ένα είδος οργανωμένης παράστασης Θ.τ.Κ., που αποτελεί άμεση παρέμβαση στην κοινωνία πάνω σε ένα συγκεκριμένο θέμα γενικού ενδιαφέροντος, με στόχο να προκαλέσει αντιπαράθεση απόψεων και να ξεκαθαρίσει το πρόβλημα που πρέπει να λυθεί. Οι θεατές-ηθοποιοί δεν γνωρίζουν ότι πρόκειται για θέατρο. Δεν πρέπει ποτέ να είναι βίαιο, εφόσον στόχος του είναι να αποκαλύψει τη βία που υπάρχει στην κοινωνία και όχι να την αναπαράγει.

Ουράνιο Τόξο της Επιθυμίας (Rainbow of Desire): Είναι όρος ομπρέλα για 15 ενδοσκοπικές τεχνικές που βοηθούν στην θεατρική οπτικοποίηση των καταπίεσεων των συμμετεχόντων σε μια ομάδα. Οι συμμετέχοντες γίνονται καθρέφτες στον Πρωταγωνιστή και γίνεται απόπειρα να εντοπιστούν οι «μπάτσοι» που δρουν μέσα στο κεφάλι μας (*cops in the head*). Το Ουράνιο Τόξο της Επιθυμίας

μίας έχει συγγένειες με θεραπευτικές τεχνικές όπως το ψυχόδραμα. Οι τεχνικές αυτές συχνά σε συνδυασμό με τις προηγούμενες μορφές αποτελούν έναν τρόπο για να ανακαλύψει κανείς τον εαυτό του, τις προβολές των άλλων στον εαυτό του, τις ενσωματωμένες καταπίεσεις, τη σύνδεση του ατομικού προβλήματος με τις καταπιεστικές δομές και τις δυνατότητες μετασχηματισμού του ατόμου μέσα από τη συλλογική διαδικασία.

Μπάτσοι στο Κεφάλι (Cops in the Head): Μια ομάδα τεχνικών του Θ.τ.Κ. με στόχο την αποκάλυψη και την ανατροπή της εσωτερικευμένης καταπίεσης, εκείνων των δυνάμεων δηλαδή που δρουν μέσα στο κεφάλι μας και μας εμποδίζουν να αναλάβουμε δράση.

Νομοθετικό Θέατρο (Legislative Theatre): Αποτελεί παραλλαγή και μετεξέλιξη του Θεάτρου Φόρουμ με στόχο να μετατραπούν οι επιθυμίες των πολιτών σε νόμους και να συμβούν αλλαγές σε θεσμικό επίπεδο. Προτάσεις για νομοσχέδια και θεσμικές αλλαγές ετοιμάζονται από μια ομάδα ειδικών μετά από μια παράσταση θεάτρου φόρουμ και παρουσιάζονται για έγκριση στους θεατές-ηθοποιούς, για να προωθηθούν, έπειτα, στην τοπική αυτοδιοίκηση ή την κυβέρνηση.

Αισθητική του Καταπιεσμένου (Aesthetics of the Oppressed): Η Αισθητική του Καταπιεσμένου αποτελεί μια ομάδα τεχνικών που προσπαθεί να βοηθήσει τους καταπιεσμένους να ανακαλύψουν την Τέχνη, να ανακαλύψουν τη δική τους τέχνη, και μέσα από αυτό να ανακαλύψουν τον εαυτό τους, τις λέξεις, τους ήχους, τις εικόνες και την ηθική. Να ανακαλύψουν το δικό τους αισθητικό κόσμο και να μην αναπαράγουν την κυρίαρχη αισθητική και, μέσω αυτής, την κυρίαρχη ιδεολογία.

Παιχνίδια/παιχνιδασκήσεις (Games/Gamesercizes): Είναι το οπλοστάσιο (*arsenal*) του Θ.τ.Κ. και αποτελείται από δραστηριότητες που χαρακτηρίζονται από κανόνες και δημιουργική ελευθερία, στοχεύουν στην *από-μηχανοποίηση (de-mechanization)* του μηχανοποιημένου σώματος, της σκέψης και των συναισθημάτων, στην απο/ανα-δόμηση του *κοινωνικού προσώπου (mask)*, των *κοινωνικών τελετουργιών (rituals)* και των σχέσεων εξουσίας και εξοικειώνουν τους συμμετέχοντες με τη γλώσσα του Θ.τ.Κ., το λόγο, τον ήχο, την κίνηση.

³ Δεν επιλέγουμε ούτε «Θέατρο Forum», ούτε «Θέατρο Αγοράς», διότι η λέξη φόρουμ χρησιμοποιείται στα νέα ελληνικά για να σηματοδοτήσει ένα πεδίο ανταλλαγής ιδεών, ενώ αντιθέτως η λέξη αγορά στα νέα ελληνικά έχει χάσει αυτή τη σημασία.

Η λειτουργία και η δραματουργία του Θ.τ.Κ.

Εμψυχωτής/τρια Θ.τ.Κ. (Joker / Curinga)⁴: Το άτομο που εμψυχώνει, διευκολύνει – δυσκολεύει, συντονίζει ένα θεατρικό εργαστήριο ή μια παράσταση Θ.τ.Κ. και στην περίπτωση του Θεάτρου Φόρουμ και του Νομοθετικού Θεάτρου, το άτομο που μεσολαβεί μεταξύ σκηνης και πλατείας, μεταξύ ηθοποιών και θεατών-ηθοποιών και προσκαλεί τους τελευταίους να λάβουν μέρος στη δράση. Ο Μποάλ συχνά τον αποκαλεί *δυσκολευτή* (difficultator) αντί *διευκολυντή* (facilitator), καθώς ο ρόλος του είναι να θέτει δύσκολα κριτικά ερωτήματα στους συμμετέχοντες ενός εργαστηρίου ή μιας παράστασης, με στόχο την αποκάλυψη της περιπλοκής φύσης των καταπίεσεων και τη διενέργεια της Άσκησης.

Ηθοποιός (Actor): Εκείνος/η που επιτελεί μια δράση εντός και εκτός σκηνής, συνδυάζοντας τη λειτουργία του ηθοποιού με εκείνη του παιδαγωγού - εμψυχωτή και του ακτιβιστή.

Θεατής-ηθοποιός (Spect-actor)⁵: Στο Θ.τ.Κ. δεν υπάρχουν θεατές, όλοι είναι ενεργοί και εμπλέκονται στη δράση, είτε ακούσια (όπως στο Αόρατο Θέατρο) είτε εκούσια (όπως στο Θέατρο Φόρουμ).

Σκηνή-πρότυπο (model)⁶: Μια σύντομη αυτοσχέδια θεατρική σκηνή, η οποία συνδέεται με ένα ευρύτερο κοινωνικό πρόβλημα και παριστάνει μια άλυτη σύγκρουση, μια καταπίεση ή ένα αδιέξοδο. Η σκηνή αυτή έχει, συνεπώς, άσχημο τέλος: ο Πρωταγωνιστής υπόκειται σε καταπίεση, την οποία θα ήθελε να ανατρέψει, αλλά διαπράττει λάθη και στο τέλος επικρατεί η αδικία. Η ομάδα των ηθοποιών παρουσιάζει τη «σκηνή-πρότυπο» στην ομάδα των θεατών και στη συνέχεια η σκηνή επαναλαμβάνεται. Το κοινό όμως αυτή τη φορά μπορεί να επέμβει για να αλλάξει τη ροή της ιστορίας, ανατρέποντας την καταπιεστική πραγματικότητα που παρουσιάζεται.

Καταπιεσμένος/η (oppressed): Εκείνο το άτομο που ανήκει σε μία μη προνομιούχα κοινωνική ομάδα ή υφίσταται την ανισορροπία εξουσίας και έχει στερηθεί του δικαιώματος του διαλόγου και που έχει ανάγκη και επιθυμεί να ανατρέψει μια καταπίεση την οποία βιώνει, καθώς συνειδητοποιεί την ύπαρξή της. Είναι ο **πρωταγωνιστής/τρια** του Θ.τ.Κ. και η ιστορία που παρουσιάζεται λέγεται από τη δική του σκοπιά. Είναι εκείνος-η που πρόκειται να αντικατασταθεί από τους θεατές-ηθοποιούς στο φόρουμ. Αντιθέτως εκείνος/η που υφίσταται μία καταπιεστική συνθήκη χωρίς να το συνειδητοποιεί και, ως εκ τούτου, ακόμα και να είχε την ανάγκη, δεν έχει την επιθυμία να την ανατρέψει, αποκαλείται **θύμα** και δεν μπορεί να έχει το ρόλο του πρωταγωνιστή/τριας σε μια σκηνή-πρότυπο.

Καταπιεστής/τρια (oppressor): Η πηγή της καταπίεσης ή εκείνος/η που ασκεί εξουσία σε ένα άλλο άτομο ή ομάδα, καθώς ανήκει σε μια κυρίαρχη κοινωνική ομάδα. Έχει κίνητρο να καταπιέζει και συμφέρον να διαιωνίζεται η καταπίεση και, ως εκ τούτου, δεν μπορεί να αντικατασταθεί σε μια παράσταση Θ.τ.Κ., ώστε να αλλάξει η κατάσταση. Είναι ο **Ανταγωνιστής/τρια** σε μια σκηνή-πρότυπο.

Σύμμαχος/εν δυνάμει σύμμαχος (ally): Ένα άτομο που έχει το κίνητρο ή τη δυνατότητα ή την ισχύ να βοηθήσει τον Καταπιεσμένο/η αλλά δεν έχει αναλάβει ακόμα δράση.

Μαγική λύση (magic solution): Παρέμβαση που μπορεί να προτείνουν οι θεατές-ηθοποιοί σε μια παράσταση θεάτρου φόρουμ, η οποία αφορά την αντικατάσταση του καταπιεστή ή κάποιου χαρακτήρα που δεν έχει το κίνητρο (δεν έχει ανάγκη και δεν επιθυμεί) να αλλάξει τη δεδομένη κατάσταση. Η πραγματικότητα δεν αλλάζει μαγικά, αλλά αλλάζει από αυτούς που έχουν το κίνητρο να την αλλάξουν.

Πηγές για τη σύνταξη του γλωσσarium:

Ήταν η ελληνόγλωσση βιβλιογραφία του παρόντος τεύχους και τα παρακάτω:

- Babbage, F. (2004). *Augusto Boal*. Abingdon: Routledge.
- Boal, A. (1992, 2nd ed. 2002). *Games for Actors and Non-Actors*. London: Routledge Press.
- Boal, A. (1995). *The Rainbow of Desire: The Boal Method Of Theatre and Therapy*. London: Routledge Press.
- Boal, A. (1998). *Legislative Theatre: Using per performance to make politics*. London: Routledge.
- Boal, A. (2001). *Hamlet and the Baker's Son: My life in Theatre and Politics* (μτφρ. Adrian Jackson and Candida Blaker). London: Routledge Press.
- Boal, A. (2000). *The Theatre of the Oppressed*. Νέα Έκδοση. London: Pluto Press.
- Boal, A. (2009). *A Estética do Oprimido*. Rio de Janeiro: Garamond
- Cohen-Cruz, J., Schutzman, M. (eds.). *A Boal Companion: Dialogues on theatre and cultural politics*. New York: Routledge.
- Freire, P. (1998). *The Paulo Freire Reader*. Freire, A. M.A., Macedo, D. (eds). New York: Continuum.
- International Theatre of the Oppressed Association. <http://www.theatreoftheoppressed.org>
- Philadelphia Theatre of the Oppressed. <http://tophiladelphia.blogspot.gr/2011/12/theatre-of-oppressed-glossary.html>
- Pedagogy and Theatre of the Oppressed. <http://ptoweb.org/resources/>

⁴ Δεν επιλέγουμε τους όρους «τζόκερ» ή «joker», «μπαλαντέρ», διότι είναι όροι παραπλανητικοί στα Ελληνικά, παραπέμποντας μόνο στην τράπουλα. Επίσης δεν επιλέγουμε τους όρους συντονιστής/τρια ή διαμεσολαβητής/τρια, διευκολυντής/τρια, διότι είναι περισσότερο ψυχροί για τη θεατρική - καλλιτεχνική - εμψυχωτική λειτουργία που επιτελεί ο/η Curinga.

⁵ Ο νεολογισμός αυτός του Μποάλ, spect-actor, έχει επίσης μεταφραστεί στα Ελληνικά ως θεα-ποιός, δρων θεατής ή ενεργός θεατής.

⁶ Σε κάποια σημεία ο Μποάλ εξηγεί ότι πρόκειται στην ουσία για αντι-πρότυπο (anti-model).

